

مفرد و جمع

تألیف

استر محمد معین

به کوشش

دکتر مهدخت معین

۱۳۱۱۲۳۱

مجموعه آثار معین محمد

مجموعه آثار

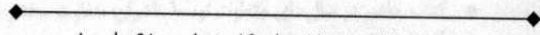
www.ketab.ir

- ◆ سرشناسه: معین، محمد، ۱۲۹۱ - ۱۳۵۰.
- ◆ عنوان و نام پدیدآور: مفرد و جمع / تألیف محمد معین؛ به کوشش مهدخت معین.
- ◆ مشخصات نشر: تهران: صدای معاصر، ۱۳۹۴.
- ◆ مشخصات ظاهری: ۱۸۸ ص.
- ◆ فروست: طرح دستور زبان فارسی؛ ۱.
- ◆ شابک: 978-600-6298-41-2
- ◆ وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
- ◆ یادداشت: کتاب حاضر در سال‌های متفاوت توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.
- ◆ یادداشت: کتابنامه به صورت زیر نویس.
- ◆ موضوع: فارسی - دستور.
- ◆ شناسه افزوده: معین، مهدخت، ۱۳۲۵ - ، گردآورنده.
- ◆ رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ م ۷ ۶ م / PIR۲۷۵۶
- ◆ رده‌بندی دیویی: ۴ فا ۵
- ◆ شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۶۴۱۴۱

- ۱- تعداد صفحات: ۶۰۰
- مفرد و جمع
- تألیف: دکتر محمد معین
- به کوشش: دکتر مهدخت معین
- حروفنگار: اصغر قاسمی
- نمونه خوان: سید افشار
- نوبت چاپ: نخستین ۱۳۹۰
- شمارگان: ۶۰۰ جلد
- لیتوگرافی: صدف
- چاپ متن: مهارت
- چاپ جلد: ژیک چاپ
- صحافی: حقیقت‌نو
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۹۸-۴۱-۲
- قیمت: ۱۱,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

دفتر نشر: انقلاب، خیابان دانشگاه، شماره‌ی ۶۸، واحد ۸
تلفن ۶۶۹۷۸۵۸۲ - ۶۶۹۷۹۳۵۱

فروشگاه مرکزی: فلکه‌ی دوم تهرانپارس، خ جشنواره، شماره‌ی ۲۲۹

تلفن ۷۷۷۳۱۶۱۱ - ۷۷۷۰۲۷۶۸

پایگاه اینترنتی: www.sedayemoaser.com

این کتاب با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است.

فهرست مطالب

۱۱	نشانه‌های اختصاری
۱۲	تدوین دستور زبان فارسی
۱۲	طرح دستور زبان فایسی
۱۳	مختصات رساله‌های دستور
۱۳	روش کار
۱۳	نظریات مختلف
۱۵	سلسله جدید
۱۶	مفرد و جمع
۱۶	تقسیم اسم از لحاظ تعداد
۱۷	I- مفرد
۱۸	II- تثنيه
۱۸	الف - صرف
۱۸	در زبانهای باستانی
۲۴	ب - نحو
۲۶	III- جمع
۲۶	الف - فایده جمع
۲۷	ب - صرف
۲۷	در زبانهای باستانی ایران:
۳۰	در لهجه‌های ایرانی

٣٤	١ و ٢ - «آن» و «بها»
٣٥	I - اسم
٤٠	٣ - اسم و صفت (جانشین موصوف) مختوم به «ا»
٤٤	٤ - اسم و صفت (جانشین موصوف) مختوم به «و»
٤٦	٥ - جمادات و مایعات
٤٨	٦ - اسما معنی
٧٧	IV - اسم جمع
٨٠	II - صفت
٨١	III - کلمات
٨١	١ - ضمیر
٨١	الف - ضمیر شای
٨٤	ب - ضمیر سار
٨٥	ج - ضمیر مشترک
٨٥	٢ - مبهمات
٨٦	٣ - ادوات استفهام
٨٧	IV - عدد
٨٩	V - فعل
٨٩	VI - قید
٩٠	VII - حروف اضافه
٩٠	VIII - حروف ربط
٩٠	IX - اصوات
٩٠	٣ - ات
١٠٢	الف - جمع اسم عام
١٠٩	٤ و ٥ - ون و ین
١١٨	٦ - آلات
١١٨	٧ - جمع مکسر
١٢٤	٨ - خلاصه
١٢٧	ج - نحو
١٢٧	١ - اسم

۱۲۷	الف - جمع کلمات مرکب
۱۳۱	ج - مطابقت فعل و فاعل
۱۵۸	اسم مفرد بجای اسم جمع
۱۶۱	۲- صفت
۱۶۱	۳- کنایات
۱۶۱	۱- ضمیر
۱۶۱	الف - ضمیر شخصی
۱۶۴	۲- اسم اشاره
۱۶۴	۳- بهمات
۱۷۱	۲- کس، کسی
۱۷۲	۱- هب = ایچ
۱۷۳	۴- دیگر، دگر، دگران = دگران
۱۷۳	۵- چند، چند، چندین
۱۷۵	۶- فلان، بهمان
۱۷۵	۷- همه
۱۷۸	۴- ادوات استفهام
۱۷۹	۴- عدد
۱۸۴	۵- فعل
۱۸۴	۶- قید
۱۸۵	خلاصه
۱۸۵	۱- اسم
۱۸۶	۲- صفت
۱۸۶	۳- کنایات
۱۸۷	۴- عدد
۱۸۷	۵- فعل
۱۸۷	۶- قید

به نام خداوند جان و خرد

در قلم آررد حافظ قصه لعل لبث آب حیوان می رود هر دم ز اقلام هنوز
سپاس و حمد ذات لایزال الهی را که توفیق چاپ مجدد کتاب های دستور زبان فارسی را
عنایت فرمود.

چاپ نخستین مجموعه شامل کتاب های زیر بوده است:

۱. قاعده های جمع در زبان فارسی.
۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
۳. اضافه، بخش نخست
۴. اضافه، بخش دوم
۵. مفرد و جمع، معرفه و نکره

در چاپ های بعدی کتاب های فوق با عناوین زیر بار شد:

۱. مفرد و جمع به جای قاعده های جمع، و مفرد و جمع
 ۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
 - ۳ و ۴. اضافه به جای اضافه بخش نخست و اضافه بخش دو
 ۵. معرفه و نکره، بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره»
- و بالاخره در چاپ نهایی کتاب های مذکور با این عناوین منتشر شد:

۱. مفرد و جمع
۲. اسم مصدر — حاصل مصدر
- ۳ و ۴. اضافه
۵. اسم جنس و معرفه، نکره

دکتر معین در نظر داشت که بقیه مباحث دستوری را به تدریج منتشر کند. اما تمام وقت او، غیر
از تدریس در دانشگاه تهران و کار لغتنامه دهخدا، به تدوین و چاپ فرهنگ فارسی اختصاص

یافت و دیگر وقتی برای کار روی مباحث دستوری باقی نماند.

بعد از چاپ این کتاب‌ها تا امروز دستورهای زیادی چاپ شده است. با مشکور بودن زحمات مؤلفان، متأسفانه هنوز دستور جامع و نسبتاً کاملی که بیشتر مشکلات دستوری متون کلاسیک فارسی را حل کند، تألیف نشده است. در کتاب‌های دبیرستانی استثنائاتِ قوانین دستوری ارائه شده بیش از متن قانون چشمگیر است. مسئله مهم‌تر آن که متون کلاسیک فارسی برای حل مشکلات دستوری نیاز به کتاب‌های دستور قدیمی دارد مثل دستور پنج استاد که بیشترین کاربرد را در متون قدیمی دارد. در حالی که دستورهای جدید بسیاری از موارد دستوری در متون قدیمی را حل نمی‌کند. تا زمانی که دستور جامع و کامل و مورد قبول بیشتر ادیبان و زبان‌شناسان و محققان متون کلاسیک منتشر شود از دستورهای دکتر معین و دستور پنج استاد و دیگر دستورهای قدیمی بی‌نیاز نیستیم.

نکته دیگر آن که در حفظ زبان و ادبیات فارسی ناگزیر باید روش بزرگان زبان و ادب فارسی را پی گرفت. آنان که فضل به نام داشتند و تقدّم فضل؛ آنان که میراث هزارساله زبان و ادب فارسی را قدر دانستند، حفظ کردند به ما سیردند. مسائل مربوط به خط و زبان فارسی را نمی‌شود به عنوان ابداع و نوآوری تغییر داد.

آفرین بر کلک نقاشی داد بکر معنی را چنین حسن جمیل

از کارکنان انتشارات صدای معاصر و از مدیریت انتشارات، آقای محسن محمدی که زحمت چاپ این مجموعه را به عهده داشتند سپاسگزار می‌شوم. خداوند توفیق خدمت فرهنگی به همه عنایت فرماید.

این حکایت گرچه خود افسانه است	از هما افسانه‌ها بیگانه است
گرچه افسانه‌ست افسانه مخوان	چون دگر افسانه‌ها افسون مدان
گوهر حکمت از این افسانه جوی	راه سوی معرفت آستان بیوی ^۱

مهدخت معین

فروردین یکهزار و سیصد و نود و چهار

نشانه‌های اختصاری

ج = جا = مجاز

ح = حاشیه

زبان آموز = نامه زبان آموز، علی اکبر خان ناظم الاطباء، چاپ سنگی، تهران ۱۳۱۶ قمری.

س = سطر

شاهنامه بخ = شاهنامه، نزد سی. به تصحیح اقبال، مینوی، قمیسی، به سرمایه کتابفروشی

بروخیم، ۱۰ مجلد، ۱۳۱۳ قمری.

ص = صفحه

قبه‌ی = دستور زبان فارسی، عبدالحمید قرب، تک الشعراء بهار، بدیع الزمان فروزانفر،

جلال‌الدین همایی و رشید یاسمی، چاپ کتابفروشی علمی، ۲ مجلد، تهران (بدون تاریخ)

کاشف = دستور زبان فارسی، غلامحسین کشف، اسلامبول ۱۳۲۸ قمری.

نهج‌الادب = نهج‌الادب، نجم‌الغنی خان، لکهنو، مطبعه نال، شور ۱۹۱۹ میلادی.

به نام خدا

مقدمه

تدوین دستور زبان فارسی

تدوین دستور کامل زبان فارسی، مانند تاریخ، بیات و فرهنگ لغات محلی (لهجه‌ها) - با توجه به اوضاع و مقتضیات کنونی - در صورتی امکان‌پذیر است که مباحث مختلف آن جداگانه مورد تدقیق قرار گیرد، و این کار نیز بیش از مراجعه به متن دستوری که تاکنون به فارسی و به زبانهای دیگر راجع به زبان فارسی نوشته شده محتاج به استزای نام - یا نزدیک بدان - در متنهای نظم و نثر و زبان مخاطب فارسی زبانانست. گروهی از مترجمان با بدین کار اهتمام بلیغ دارند، و یادداشتهایی گردآورده‌اند، و بعضی آنان برخی از یادداشتهای خود را منتشر کرده‌اند، و این روشی است پسندیده، چه هر گاه همه کسانی که درین راه خطیر گامزن کردند، همه یادداشتهای خود را تهذیب و اصلاح و منتشر کنند، پس از فحوص و نقد ادیبان راه تدوین دستور مشروح و دقیق زبان فارسی، از میان آن همه تبعات هموار خواهد شد.

طرح دستور زبان فارسی

نگارنده از سال ۱۳۳۱ شمسی - به تشویق دوستان فاضل - بر آن شد که یادداشتهای دستوری خود را تدوین کند، و به عنوان «طرح دستور زبان فارسی» به تدریج انتشار دهد و در طی نه سال

شماره‌های ذیل ازین سلسله انتشار یافته:

۱- قاعده‌های جمع در زبان فارسی	۱۳۳۱ شمسی
۲- اسم مصدر، حاصل مصدر	۱۳۳۲ شمسی
۳- اضافه، بخش نخست	۱۳۳۲ شمسی
۴- اضافه، بخش دوم	۱۳۳۹ شمسی
۵- مفرد و جمع، معرفه و نکره	۱۳۳۷ شمسی

مختصات و اله‌های دستوری

درین سلسله رساله‌ها بیش از قیاس، روش استقرا بکار رفته، و شاهدها نیز از نظم و نثر قدیم و متوسط و متأخر و معاصر، از گویندگان و نویسندگان فصیح، و غیر فصیح، و از زبان ادبی و زبان عامیانه و تخاطب برگزیده شده است.

رسایل مذکور تنها شامل دستور زبان فارسی نیست، بلکه مشتمل بر نکات دستور تطبیقی (Grammaire comparée) در تاریخچه دستور زبان فارسی - یعنی تاریخ تحولات این زبان - و نکات مربوط به انشا و احیاناً املائی فارسی نیز می‌باشد.

روش کار

قصدمانست که برخی از مباحث اصلی دستور زبان فارسی را - که در طی سالیان دراز یادداشتهایی درباره آنها تهیه شده - منتشر سازیم. در تدوین این مباحث نیز از تحقیقات پیشینیان و معاصران - ایرانی و غیرایرانی - استفاده می‌کنیم، و پس از تدوین هر رساله، آنرا از نظر چندتن از دوستان فاضل که در دستور زبان فارسی کار کرده‌اند می‌گذرانیم. نظرات ایشان را - پس از تدقیق و جرح و تعدیل - به نام خود آنان در رساله وارد می‌کنیم. بنابر این سلسله مباحث دستوری کار یک تن نیست. با اینهمه مدعی آن نیستیم که رساله‌های مذکور بی‌نقص است، زیرا کمال مطلق هیچگاه بشر را میسر نیست، و ما در هر رساله تکرار کرده‌ایم که خوانندگان فاضل نظر خود را در اصلاح و اضافه و نقصان مطلب و شواهد برای ما بنویسند، تا در چایهای آینده به نام خود آنان درج گردد.

نظریات مختلف

عده‌ای می‌گویند: «هنوز زود است که دستور زبان فارسی تدوین و طبع شود» اینان چند گروهند:

دسته‌ای دلیلی برای این مدعی اقامه نمی‌کنند، و اساساً با هر کار مثبتی مخالفت می‌ورزند، و ما را با آنان کار و گفتار نیست.

گروه دیگر گویند: «دستور را یک تن نمی‌تواند بنویسد» و این گفتاریست درست و «قولیست که جملگی برآند».

در این راه مشکل، از سویی عده‌ای از دوستان با ما همکاری دارند، و از سوی دیگر در درس «دستور زبان فارسی» دورهٔ دکتری ادبیات، در دانشکدهٔ ادبیات، دانشجویان فاضل هر یک می‌بختی از مباحث دستور را مورد تدقیق قرار می‌دهند و نتیجهٔ کار آنان پس از تهذیب و تنقیح به نام خود آنان چاپ - اهدا شد.

گروه دیگر گویند: «تا همهٔ متنهای نظم و نثر فارسی طبع نشود، دستور زبان فارسی نباید تدوین گردد.» ادعای است شگفت، چه این عده همین گفتار را دربارهٔ «لغت‌نویسی» فارسی نیز تکرار می‌کنند و گویند: «وین لغت فارسی نباید صورت بگیرد جز پس از تصحیح و طبع کلیهٔ متون».

اما باید دانست که تصحیح متون نیز با مراجعه به کتب لغت و اطلاع بر قواعد صرف و نحو زبان میسر نیست. پس درین صورت، ضرورت لازم آید: دستور و لغت را نباید تدوین کرد، زیرا همهٔ متون چاپ نشده، متون را نباید تصحیح کرد، زیرا لغت و دستور زبان نگردیده است! عقل سلیم حکم می‌کند که با مراجعه به متن نظم و نثر چاپ شده و نسخ خطی - تا آنجا که مقدور است - و با استفاده از تحقیقات گذشتگان - معاصران - شرقی و غربی - دستور زبان و لغت تدوین شود، و همین دستور و لغت در تصحیح متون مورد استفاده قرار گیرد. متنهایی که بعداً تصحیح و طبع خواهد شد، ناگزیر بعضی نقاط تاریک لغت و دستور را روشن خواهد کرد، و موجب تجدید نظر در برخی از قواعد دستوری - که بر اثر استقرای ناقص در قاعده بخود گرفته - خواهد شد.

بنابراین، در طبع دوم دستور و لغت (هر دو) اصلاحاتی بعمل خواهد آمد. و این مجموع برای چاپ دوم همان متون طبع شده - که غالباً اشکالاتی همراه دارند - بکار خواهد رفت، و بر مواضع تاریک آنها روشنایی خواهد افکند. بنابر آنچه گفته شد طبع و انتشار دستور و لغت و متون نظم و نثر، متلازم یکدیگر و غیرقابل انفکاک‌اند. این نکته را هم باید در نظر داشت که اگر منتظر طبع تمام متون (نظم و نثر) فارسی بشوند، شاید ناگزیر گردند یک قرن انتظار بکشند، چه به تحقیق از آغاز ایجاد چاپخانه در ایران تاکنون عشر کتابها و رساله‌های پارسی طبع و منتشر نشده است. جمع‌آوری نسخه‌های خطی و عکس‌برداری از نسخه‌های موجود در ایران، ترکیه، افغانستان،

پاکستان، هندوستان و کشورهای اروپا و آمریکا خود کاریست عظیم، و مستلزم مدت و فرصتی طولانی و صبر و حوصله‌ای عظیم و صرف وجهی هنگفت می‌باشد. درین صورت جایز نیست که تدوین لغت و دستور زبان فارسی را به یک قرن بعد موکول کنیم.

سلسله جدید

آقای ابراهیم رضانی مدیر کتابخانه ابن‌سینا «سازمان چاپ و پخش کتاب» بر آن شده‌اند که سلسله طرح دستور زبان فارسی را از شماره اول طبع کنند تجدید طبع رسایل چاپ شده به قرار ذیل خواهد زد:

شماره ۱- مفرد و جمع (به جای قاعده‌های جمع، چاپ ۱۳۳۱ و مفرد و جمع، چاپ ۱۳۳۷ با تجدیدنظر).

شماره ۲- اسم مصدر (تجدید طبع همین رساله، چاپ ۱۳۳۲ با تجدیدنظر).

شماره ۳ و ۴- اضافه جدید و جمع اضافه بخش نخست، چاپ ۱۳۳۲ و بخش دوم، چاپ ۱۳۳۹ با تجدیدنظر)

شماره ۵- معرفه و نکره (تجدید طبع بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره» چاپ ۱۳۳۷ با تجدیدنظر).

رساله‌های مذکور یکی پس از دیگری بطاع خواهد رسید. و سپس مباحث دستوری - که تاکنون طبع نشده - به تدریج چاپ خواهد شد.
از خدای بزرگ توفیق می‌خواهیم.

تهران - آذرماه ۱۳۴۰